

חכמת הנפש 9 – מידת הזהירות בנפש האדם

ספר מסילת ישרים - פרק ב / רמח"ל

בבאור מדת הזהירות:

הנה ענין הזהירות הוא שיהיה האדם נזהר במעשיו ובעניניו, כלומר, מתבונן ומפקח על מעשיו ודרכיו, הטובים הם אם לא? לבלתי עזוב נפשו לסכנת האבדון חס - וחסילה, ולא ילך במהלך הרגלו פעור באפלה.

והנה זה דבר שהשכל יחייבהו ודאי, כי אחרי שיש לאדם דעה והשכל להציל את עצמו ולברח מאבדון נשמתו, איך יתכן שירצה להעלים עיניו מהצלתו? אין לך פחיתות והוללות רע מזה ודאי! והעושה כן הנה הוא פחות מהבהמות ומהחיות אשר בטבעם לשמר את עצמם ועל כן יברחו וינוסו מפל מה שיראה להם היותו מזיק להם.

וההולך בעולמו בלי התבוננות - אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא פסומא ההולך על שפת הנהר אשר סכנתו ודאי עצומה, ורעתו קרובה מהצלתו, כי אולם חסרון השמירה מפני העורון הטבעי או מפני עורון הרצוני, דהינו, סתימת העינים בבחירה וחספץ, אחד הוא:

והנה ירמיהו היה מתאונן על רע בני דורו מפני היותם נגועים בנגע המדה הזאת, שהיו מעלימים עיניהם ממעשיהם בלי ששימו לב לראות מה הם, הלהעשות אם להעזב? ואמר עליהם (ירמיה ח, ו), "אין איש נחם על רעתו לאמר וגו', כלה שב במרוצתם פסוס שוטף במלחמה", והינו, שהיו רודפים והולכים במרוצת הרגלם ודרכיהם מבלי שיניחו זמן לעצמם לדקדק על המעשים והדרכים ונמצא שהם נופלים ברעה בלי ראות אותה.

ואולם הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו, להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם עד שלא ישאר להם רוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים. כי יודע הוא שאלוהי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם, ודאי שמיד היו מתחילים להנחם ממעשיהם והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי.

והרי זה מעין עצת פרעה הרשע שאמר (שמות ה, ה), "תכבד העבדה על האנשים" וגו', שהיה מתכנן שלא לבד שלא להניח להם רוח כלל לבל יתנו לב או ישימו עצה נגדו, אלא היה משתדל להפריע לבם מפל התבוננות בלח התמדת העבודה הבלתי מפסקת.

כן היא עצת היצר הרע ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלמד בערמימות, ואי - אפשר להמלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה. הוא מה שהנביא צונו ואומר (חגי ח, א), "שימו לבבכם על דרכיכם". ושלמה אמר בחכמתו (משלי ו, ד - ה), "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך הנצל כצבי מיד" וגו', וחסמינו זכרונם לברכה אמרו (מועד קטן ה, א), "כל השם ארחותיו בעולם הזה, זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא".

ופשוט הוא שאפלו אם יפקח האדם על עצמו, אין בלחו לנצל, אלולי הקדוש ברוך הוא עוזרו (קדושין ל, ב), כי היצר הרע תקיף מאד, וכמאמר הכתוב (תהלים לז, לב - לג), "צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו" וגו', אף אם האדם מפקח על עצמו, אז הקדוש ברוך הוא עוזרו ונצול מן היצר הרע.

אבל אם אינו מפקח הוא על עצמו ודאי שהקדוש ברוך הוא לא יפקח עליו, כי אם הוא אינו חס, מי יחוס עליו? והוא פענין מה שאמרו זכרונם לברכה (ברכות לג, א), "כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו". והוא מה שאמרו (אבות א, יד), "אם אין אני לי מי לי".

ספר מסילת ישרים - פרק ג

בבאור חלקי הזהירות:

הנה הרוצה לפקח על עצמו, שתים הנה ההשקפות הצריכות לו. האחת, שיתבונן מהו הטוב האמתי שיבחר בו האדם והרע האמתי שינוס ממנו, והשנית, על המעשים אשר הוא עושה לראות אם הם מקלל הטוב או מקלל הרע. וזה בשעת מעשה ושללא בשעת מעשה. בשעת מעשה, שלא יעשה שום מעשה מבלי שישקל אותו במאזני זאת הידיעה,

ושלא בשעת מעשה, שיעלה לפניו זכרון כלל מעשיו וישקל אותם כמו כן במאזני המשקל הזה לראות מה יש בהם מהרע למען ידחה אותו ומה מן הטוב להתמיד בו להתחזק בו, ואם ימצא בהם מן הרע אז יתבונן ויחקר בשכלו איזה תחבולה יעשה לסור מן הרע והוא ולטהר ממנו. ודבר זה הודיעונו חכמינו זכרונם לברכה באמרם (ערובין יג, ב), "נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועקשו שנברא - יפשפש במעשיו, ואכא דאמרי, ימשמש במעשיו". ותראה ששני הלשונות הם שתי אזהרות טובות ומועילות מאד, כי הנה הפשפש במעשים הוא לחקר על כלל המעשים ולהתבונן בו, הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו, אשר אינם הולכים על פי מצוות ה' וחקיו, כי כל אשר ימצא מאלה יבערם מן העולם, אך המשמוש הוא החקירה אפלו במעשים הטובים עצמם, לחקר ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה, או איזה חלק רע שיצטרך להסירו ולבערו, והרי זה כמשמש בכגד - לבחון הטוב וחסד הוא, או חלש ובלוי, כן ימשמש במעשיו - לבחון תכונתם בתכלית ההבטחה עד שישאיר זך ונקי:

כלל הדבר, יהיה האדם מעין על מעשיו כלם ומפקח על כל דרכיו שלא להניח לעצמו הרגל רע ומדה רעה, כל שכן עברה ופשע. והנני רואה צרה לאדם, שיהיה מדקדק ושוקל דרכיו דבר יום ביומו, כסוחרים הגדולים אשר יפלו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו, ויקבע עתים ושעות לזה, שלא יהיה משקלו עראי אלא בקביעות גדול, כי רב התולדה הוא וכו'.

כללו של דבר, צריך האדם להיות מתבונן בשכלו תמיד בכל זמן, ובזמן קבוע לו בהתבודדו - מהו הדרך האמתית לפי חק התורה שהאדם צריך לילך בו, ואחר כך יבוא להתבונן על מעשיו אם הם על הדרך הזה אם לא, כי על ידי זה ודאי שיהיה לו נקל לטהר מכל רע ולישר כל דרכיו, וכמו שהכתוב אומר (משלי ד, כו). "פלא מעגל רגלך וכל דרכיך יכנו" ואומר (איכה ג, מ). "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה'":

מסילת ישרים - פרק ד

בדרך קניית הזהירות:

הנה מה שמביא את האדם, על דרך כלל, אל הזהירות, הוא למוד התורה. והוא מה שאמר רבי פנחס בתחלת הברייתא, "תורה מביאה לידי זהירות". אמנם על דרך פרט, המביא לזה, הוא ההתבוננות על חמור העבודה אשר חייב בה האדם, ועמק הדין עליה. ויצא לו זה מן העיון במעשים הפתובים בספרי הקדוש ומן הלמוד במאמרי החכמים זכרונם לברכה המעוררים על זה:

מסילת ישרים - פרק ה

בבאור מפסידי הזהירות וההרסקה מהם:

הנה מפסידי המדה הזאת ומרחיקיה הם שלשה. האחד, הוא הטפול והטרדה העולמית, השני, השחוק והלצון, השלישי, החברה הרעה. ונדבר בהם אסד לאסד:

חכמת הנפש 10 – מידת הזריזות בנפש האדם

ספר מסילת ישרים - פרק ו

בבאור מדת הזריזות:

אחר הזהירות יבוא הזריזות, כי הזהירות סובב על הלא תעשה, והזריזות על העשה, והינו "סור מרע ועשה טוב":

וענינו של הזריזות מבאר, שהוא ההקדמה למצוות ולהשלמת ענינם. וכלשון הזה אמרו זכרונם לברכה (פסחים ד' א'), "זריזים מקדימים למצוות". וזה, כי כמו שצריך פקחות גדולה והשקפה רבה לנצל ממוקשי היצר, ולמלט מן הרע - שלא ישלט בנו להתערב במעשינו, כן צריך פקחות גדולה והשקפה לאחז במצוות ולזכות בהן, ושלא תאבדנה ממנו, כי כמו שמסבב ומשתדל היצר הרע בתחבולותיו להפיל את האדם במכמורות החטא, כן משתדל למנע ממנו עשית המצוות, ולאבדם ממנו, ואם יתרפה ויתעצל, ולא יתחזק לרדף אחריהם ולתמרך בהם, ישאר נעור וריק מהם בודאי וכו':

כללו של דבר, חזיק גדול צריך האדם להתחזק ולהתגבר בזריזות לעשות המצוות בהשליכו מעליו כבד העצלה המעפפת על ידו. ותראה שהמלאכים משתבחים במדה הטובה הזאת, שנגמר בהם (תהלים קג, כ), "גבורי כח עושי דברו לשמע בקול דברו". ואומר (יחזקאל א, יד), "והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק". והנה האדם הוא אדם ולא מלאך, על כן אי - אפשר לו שיגיע לגבורתו של המלאך, אך ודאי שכל מה שיוכל להתקרב במדרגתו אליו ראוי הוא שיתקרב. ודוד היה משבח על חלקו ואומר (תהלים קיט, ס), "חשתי ולא התמהמהתי לשמר מצוותיך":

מסילת ישרים - פרק ז

בבאור חלקי הזריזות:

חלקי הזריזות שנים, אחד קדם התחלת המעשה, ואחד אחרי כן. קדם התחלת המעשה הוא, שלא יחמיץ האדם את המצוה, אלא בהגיע זמנה, או בהזדמנה לפניו, או בעלותה במחשבתו, ימהר יחיש מעשהו לאחז בה ולעשות אותה ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתיים, כי אין סכנה כסכנתו, אשר הנה כל רגע שמתחדש יוכל להתחדש איזה עכוב למעשה הטוב. על כן הזהירו זכרונם לברכה (מכילתא שמות יב, ז), "ושמרתם את המצוות" - "מצוה הבאה לידיך אל תחמיצנה".

אך הזריזות אחר התחלת המעשה הוא, שכיון שאחז במצוה ימהר להשלים אותה, ולא להקל מעליו, כמי שמתאנה להשליך מעליו משאו, אלא מיראתו פן לא יזכה לגמר אותה. ועל זה הרבו להזהיר זכרונם לברכה ואמרו (בראשית רבה פה), "כל המתחיל במצוה ואינו גומר אותה, קובר אשתו ובניו". ואמרו (שם), "אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה".

וכן תמצא כל מעשיהם של צדיקים תמיד במהירות. אברהם כתיב בו (בראשית יח ו), "וימהר אברהם האלה אל שרה ויאמר מהרי", "ויתן אל הנער וימהר", רבקה, (שם כא) "ותמהר ותער פדה" וגו'. וכן אמרו במדרש (במדבר רבה י'), "ותמהר האשה" וגו'. (שופטים יג, י) - "מלמד שכל מעשיהם של צדיקים במהירות", אשר לא יתנו הפסק זמן לא התחלת המצוה ולא אל השלמתה:

ותראה, שהאדם אשר תלהט נפשו בעבודת בוראו, ודאי שלא יתעצל בעשית מצוותיו, אלא תהיה תנועתו כתנועת האש המהירה, כי לא ינוח ולא ישקט עד אם פלה הדבר להשלימו. ואמנם התבונן עוד, שכמו שהזריזות הוא תולדת ההתלהטות הפנימית, כן מן הזריזות יולד ההתלהטות, והינו, כי מי שמרגיש עצמו במעשה המצוה כמו שהוא ממהר תנועתו החיצונה, כן הנה הוא גורם שתבער בו תנועתו הפנימית כמו כן והחשק והחפץ יתגבר בו וילך, אך אם יתנהג בכבדות בתנועת איבריו, גם תנועת רוחו תשקע ותכבה. וזה דבר שהנסיין יעידהו:

ואמנם כבר ידעת שהנרצה יותר בעבודת הבורא יתברך שמו הוא חפץ הלב ותשוות הנשמה. והוא מה שדוד המלך מתהלל בחלקו הטוב ואומר (תהלים מ"ב ב), "כאיל תערג על

אפיקי מים פן נפשי תערג אליך אלהים, צמאה נפשי לאלהים" וגו', (שם ד, ג) "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'". (שם סג, ב) "צמאה לך נפשי כמה לך בשרי". ואולם האדם אשר אין החקמדה הזאת לוקטת בו פראוי, עצה טובה היא לו שיזדרז ברצונו כדי שימשה מזה שתולד בו החקמדה בטבע, כי התנועה החיצונה מעוררת הפנימית, ובדאי שיותר מסורה בידו היא החיצונה מהפנימית, אך אם ישתמש ממה שבידו, יקנה גם מה שאינו בידו בהמשך, כי תולד בו השמחה הפנימית והחפץ והחקמדה מכח מה שהוא מתלהט בתנועתו ברצון. והוא מה שהיה הנביא אומר (הושע ו), "ונדעה נרדפה לדעת את ה'". וכתוב (שם יא), "אחרי ה' ילכו פאריה ישאג":

מסילת ישרים פרק ח'

בדרך קניית הזריזות:

הנה האמצעים אשר נקנה בם הזריזות הם הם אותם אשר נקנה בם הזהירות, ומדרגותיהם פמדרגותיהם, וכמו שכתבתי למעלה. כי ענינם קרוב זה לזה מאד ואין הפרש ביניהם, אלא שזה בעשין וזה בלאוין. וכאשר יתאמת אצל האדם גדל ערך המצוות ורב חובתו בהם, ודאי שיתעורר לבו אל העבודה ולא יתרפה ממנה:

ואמנם מה שייכול להגביר ההתעוררות הזו הוא, ההסתכלות ברב הטובות שהקדוש ברוך הוא עושה עם האדם בכל עת ובכל שעה, והנפלאות הגדולות שעושה עמו מעת הלידה עד היום האחרון, כי כל מה שירבה להסתכל ולהתבונן בדברים אלה, הנה ירבה להפיר לעצמו חובה רבה אל האל המיטיב לו, ויהיו אלה אמצעים לשלא יתעצל ויתרפה מעבודתו, כי הרי הואיל ואינו יכול ודאי לגמל לו טובתו יתברך, לפחות יודה לשמו ויקים מצוותיו.

מסילת ישרים פרק ט'

בבאור מפסידי הזריזות וההרחקה מהם:

הנה מפסידי הזריזות הם הם מגדילי העצלה, והגדול שבכלם הוא בקשת המנוחה הגופנית, ושנאת הטרח ואהבת העדוים בתשלום כל תנאיהם, כי הנה אדם קנה ודאי שתכבד עליו העבודה לפני בוראו כבד גדול, כי מי שירצה לאכל אכילותיו בכל הישוב והמנוחה ולישן שנתו בלי טורד, וימאן ללכת אם לא לאטו, וכיוצא בדברים כאלה, הנה יקשה עליו להשכים לבתי פנסיות בבקר, או לקצר בסעותו מפני תפלת המנוחה בין הערבים, או לצאת לדבר מצוה אם לא יהיה העת ברור, כל שכן למהר עצמו לדבר מצוה או לתלמוד תורה, ומי שמרגיל עצמו למנהגות האלה, איננו אדון בעצמו לעשות הפך זה קשירצה, כי כבר נאסר רצונו במאסר ההרגל הנעשה טבע שני,

ואמנם צריך שידע האדם כי לא למנוחה הוא בעולם הזה, אלא לעמל וטרח, ולא ינהג בעצמו אלא מנהג הפועלים העושים מלאכה אצל משפיריהם, וכענין מה שהיה אומר (עירובין סה), "אגירי דיומא אגן", וכדרך יוצאי הצבא במערכותיהם, אשר אכילתם בחפזון, ושנתם עראי, ועומדים תמיד מוכנים לעת קרב, ועל זה נאמר (איוב ה, ז), "כי אדם לעמל יולד", וכשירגיל עצמו על זה הדרך ימצא העבודה קלה עליו ודאי, כיון שלא יחסר בעצמו ההזמנה וההכנה אליה, עוד ממפסידי הזריזות הוא רב הפחד וגדל המורא מן הזמן ותולדותיו, כי פעם ירא מהקר או מהחם ופעם מהפגעים ופעם מן החללים ופעם מן הרוח וכן כל כיוצא בזה.

וכבר גנו חכמינו זכרונם לברכה המדה הזאת ויחסוה אל החטאים, ומקרא מסיעם, דכתיב (ישעיה לג), "פחדו בציון חטאים אחזה רעה חנפים". עד שאמר אחד מן הגדולים אל תלמידו בראותו אותו מתפחד, "חטאה את" (ברכות ס). אלא על זה נאמר (תהלים לז), "בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה".

כללו של דבר, צריך שישים האדם את עצמו עראי בעולם וקבוע בעבודה, יתרצה ויסתפק בכל עניני העולם במה שמזדמן לו ויקח מן הבא בידו ויהיה רחוק מן המנוחה וקרוב למלאכה ועמל, ויהיה נכון לבו בטוח בה' ולא ירא מתולדות הזמן ופגעיו: